

P. PÉREZ GARCÍA/ Jorge Antonio CATALÁ SANZ, *Epígonos del encubertismo. Proceso contra los agermanados de 1541*. «Biblioteca Valenciana», Generalitat Valenciana, València, 2000, 519 pàgs.

L'encobertisme és un dels fenòmens més fascinants del segle XVI valencià. Teníem notícia de l'activitat de l'anomenat Encobert de Xàtiva durant els darrers temps de les Germanies quan, emparat per una aurèola messiànica intentà reconduir la guerra a favor dels agermanats i reconquistar la ciutat de València. Coneixíem també la seva mort el 1522. La documentació i els cronistes valencians, sobretot els notaris Miquel Garcia i Martí de Viciàna, han deixat constància, igualment, de l'aparició en l'escena pública d'altres Encoberts, relacionats més o menys directament amb el primer, els anys immediatament posteriors, el mateix 1522, el 1523, el 1528 com si els agermanats valencians, opositors polítics radicals de l'emperador Carles V es resistissin a creure en la mort del seu líder més carismàtic i continuessin la lluita contra l'Emperador. En general, a cada nova aparició, la biografia de l'Encobert s'anava enriquint amb nous detalls, sobretot polítics.

En el present estudi, els joves professors de la Universitat de València Pablo Pérez Garcia i Jorge Antonio Catalá Sanz han publicat un nou procés, inèdit, incoat el 1541 contra els seguidors d'una nova reaparició, aquesta vegada a distància, de l'Encobert de Xàtiva de la qual no teníem cap notícia. Es tracta del *Procés dels procuradors fiscals*

de Sa Magestat contra Antoni Soldevila, fuster y Geroni Serdà, flaquer e altres, ARV, Reial Audiència, Processos, 3a part, apèndix, registre 1.610. Les declaracions dels inculpats, valencians i aragonesos, teixeixen entorn d'aquesta nova reaparició una fabulosa biografia del personatge, deixen constància de la facilitat amb què el poble podia o necessitava creure en un retorn de l'Encobert encara vint anys després de la seva aparició pública, en un cas clar de sebastianisme i del rigor de les autoritats contra aquest nou conat de subversió antimonàrquica.

Els autors han tingut l'encert de publicar acuradament tot aquest extens procés (p. 181-454), escrit en català i que inclou reveladors diàlegs populars i d'alt nivell —en aquest cas en castellà— i submergeixen el lector en els més mínims detalls de la vida quotidiana, de les pors i de les esperances d'alguns personatges de la societat valenciana, tant dels estaments populars com de les autoritats i ens informen detalladament d'aquesta nova trama popular viva i acolorida amb un suspens digne d'una novel·la policíaca i una imaginació que recorda les novel·les de cavalleries. L'edició del procés és acompanyada, a més, amb vint-i-vuit documents arxivístics complementaris també inèdits. L'edició de tot aquest material va precedida d'un extens estudi preliminar (pp. 21-174) que aporta un resum de les anteriors aparicions de l'Encobert, intenta clarificar ordenadament els detalls aportats pel procés de 1541 i aventura noves interpretacions sobre els textos ja coneguts i dels ara publicats. El llibre compta amb uns utilíssims índexs onomàstics i toponímics. Els autors han cercat d'harmonitzar tot tipus de font, documental o crònica en un intent de proporcionar un relat coherent d'aquest tema. Ha estat, sens dubte, un gran esforç identificar els nombrosos personatges, els lligams familiars que els unien, la participació que alguns havien tingut anys abans amb els seguidors de l'Encobert a Xàtiva. La riquesa informativa és patent i aquesta aportació, podríem dir-ne documental, ja justifica a bastament tot el llibre. Es tracta d'un extraordinari document històric.

L'esmentat procés proporciona, a més, informació igualment important i sumament rica, sobre la mentalitat d'aquests estaments entorn del tema específic de la personalitat de l'Encobert. És a dir, com es va formant, a partir de les declaracions mateixes, la que podríem denominar *la llegenda de l'Encobert*. El mètode expositiu utilitzat, que podríem qualificar d'acumulatiu, d'informació documental i crònica, les contínues suposicions i hipòtesis interpretatives, la utilització de les cròniques sense tenir prou en compte, en algun cas, del moment en què foren escrites té el risc d'acabar per confondre el lector immers en un munt de possibilitats, i sempre a la frontera entre la realitat i la ficció. Un mètode més clarificador seria, potser, el de rastrejar com va prenent cos aquesta llegenda atenent escrupolosament a la cronologia de les informacions obtingudes.

Basant-me en la mateixa informació que aporten els nostres historiadors, proposaria com a eix conductor del tema Encobert: 1) destriar les notícies documentals històriques sobre el comportament dels seguidors en les tres aparicions de l'Encobert de les cròniques, que poden ser molt mediatitzades 2) no perdre de vista que tots els seguidors es refereixen a *un sol personatge* sobre el qual van aportant informacions noves, no documentades i cada vegada més fabuloses.

Per situar el lector, intentaré fer un breu resum dels fets que *ara* coneixem de l'Encobert, a partir de tres de les seves aparicions: la primera el 1522 a Xàtiva sota el nom de **Enrique Manrique de Ribera**, la segona el 1528-1529 a València sota el nom d'**Alonso de Vitoria** i la tercera el 1541, sota el nom d'**Enrique de Mendoza**, en els tres casos afirmant que eren la mateixa persona. Prescindeixo d'altres personatges històrics que foren presentats també com a Encoberts (el mateix de Xàtiva, un seguidor

que se li assemblava o un germà), però dels quals només coneixem algun detall de la seva efímera actuació bèl·lica i l'execució però no la doctrina que predicaven si és que en predicaven alguna.¹

De l'Encobert de Xàtiva, coneixíem la seva breu activitat (poc més de dos mesos) com a predicador més aviat heterodox, amb connotacions mil·lenaristes i com a dirigent bèl·lic dels agermanats especialment a Xàtiva i a Alzira fins al seu presumible assassinat el 19 de maig de 1522. La informació bàsica és aportada pel procés inquisitorial incoat contra ell² i per les notícies que en donen els cronistes, Juan de Molina, Miquel Garcia, Martí de Viciania i Gaspar Escolano, entre altres (p. 33-56 de l'Estudi preliminar). El seu nom era, segons el procés esmentat, segons una crida feta contra ell pel governador Cabanyelles (1522)³ i segons publicà el mateix any el batxiller Juan de Molina,⁴ **Enrique Manrique de Ribera**; tothom coincideix que era castellà.

Algunes fonts asseguren que era jueu convers, acusació fàcil per a denigrar una persona en aquella època, però ens interessa perquè fa referència a una estada de l'Encobert a Orà: el notari Miquel Garcia, que escrivia coetàniament als fets afirmava: «vengué [la Xàtiva] un juheu que s'era fet chrestia en Orà, ciutat de Àfrica, per amor a una chrestiana, per lo qual li donaren açots i-l bandejaren de Orà».⁵ Una relació oficial escrita el 1524 sintetitzava que era: «un jueu de Orà fictament bategat»;⁶

Deixem de banda, de moment, la doctrina herètica que l'Encobert propugnà en el seu famós sermó a la plaça de la Seu de Xàtiva el 21 de març de 1522 que coneixem pel procés inquisitorial i fixem-nos en els aspectes més marcadament polítics que seran essencials per a la formació de la seva llegenda: «dix que esse vuestro rey Don Carlos será quanto Dios quisiere e yo os demostraré como es rey y no es rey» (27 de març de 1522).⁷ Miquel Garcia fou més explícit: «diç que era rey de Espanya, perquè *era fill del príncep don Johan, fill del rey don Ferrando*, e que l'abien llançat per embeja, e que era stat catiu tants anys, e que llavons era eixit per la voluntat de Déu de catiu, per reparar Espanya que stava perduda».⁸ Afirmació sintetitzada per una font civil oficial posterior (25 de gener de 1524) «deya que ell era fill del alt príncep don Joan, de alta recordatió, e per exa via *pretenia tenir dret en los regnes d'Espanya*».⁹

1. Després d'un intent infructuós d'entrar amb armes a València, l'Encobert fou assassinat a Burjassot oficialment el 19 de maig del mateix any 1522. Sembla, però, que la mort no fou creguda i els cronistes parlen d'altres Encoberts el mateix 1522 i el 1523. Garcia, el cronista més interessat en matèria d'Encoberts, anota que passat l'estiu del mateix 1522 «que ls de Xàtiva ya avien fet altre rey Encubert, e deyen que era ell mateix, que'l que avien mort en Burjasot no era lo Encubert sinó un altre que li semblava. E aquest que ara avien fet era stat en lo camp del virrey venent oli e fruita e era andaluz» i que s'enfrontà amb les armes al virrei. Aquest darrer fou també assassinat el mes de novembre del mateix 1522. Parla també d'un nou Encobert que s'alçà després de la rendició de Xàtiva i d'Alzira el març de 1523, dit Antoni Navarro, *germà* del primer Encobert, originari de Calatayud i gramàtic de professió i que seria executat el 23 de març de 1523.

2. AHN 799 caixa 3, publicat en part per Manuel Danvila, «El Encubierto de Valencia», *El Archivo. Revista de Ciencias Históricas*, t. V, Dénia, 1890.

3. ARV, Governació 639 citada per V. J. VALLÈS, *La Germania*, Institut Alfons el Magnànim, València, 2000, p. 190.

4. Juan de Molina, Epístola peohemial a l'edició de *Los triunfos* d'Apià d'Alexandria, València, 1522, reeproduïda per E. DURAN; *Les Germanies*, Barcelona, Curial, 1982, p. 426.

5. E. DURAN, *Cròniques de les Germanies*, p. 364.

6. Relació dels acusats per crim de germania, 25 gener de 1524, V. VALLÈS, *Bases ideològiques*, p. 74.

7. M. Danvila, «El Encubierto», p. 127.

8. E. Duran, *Cròniques de les germanies*, p. 364-366.

9. VALLÈS BORRÁS, *Bases ideològiques*, p. 74-75: exposició feta a la reina lloctinent Germana de Foix de la relació dels acusats per crim de germania.

Cal esperar el 1528-1529 per a retrobar l'Encobert, en aquest cas anomenat **Alonso de Vitoria**, natural d'Illescas, que radicaria entre València, Alzira i Cocentaina, hauria actuat entre 1526 i 1528 i fou executat el 30 de gener de 1529.¹⁰ Miquel Garcia aporta precisions interessants: era castellà, fill *pòstum* del príncep Joan i de Margarida d'Àustria, que cregué que havia mort; anunciava que Carles V «partiria en Itàlia e que'n lo viatge es perdria en la mar, e qu'ell llavors seria rei, puix li prevenia lo regne de dret essent fill del dit príncep don Joan»¹¹ El pronòstic no es complí: l'Emperador s'embarcà a Barcelona cap a Itàlia aquell mateix any el 27 de juliol amb una gran i sumptuosa armada i desembarcà feliçment a Gènova. Però l'anunci de la mort prematura de l'Emperador serà essencial en el desenllaç de la llegenda.

La tercera vegada que es parla, indirectament, de l'Encobert com a persona encara viva és en el procés de 1541 exhumat pels nostres historiadors. És citat sota el nom d'**Enrique de Mendoza**, fet que indica que el fenomen encobertista persistia i que existia una convicció col·lectiva que l'Encobert de Xàtiva podia continuar existint. El promotor de tot hauria estat el pare de Terol Bernardino Acero que hauria conegut l'Encobert a Màlaga i amb qui hauria «anat a Orà o a Bugia». Allí, gràcies als fets bèl·lics, l'Encobert hauria estat nomenat cavaller d'artilleria. El 1522 s'hauria presentat a Xàtiva. Sabent-se amenaçat, cercà «un doble» en un pastor aragonès que és qui assassinaren a Burjassot, mentre ell es refugiava a Aragó i després a Castella. El 1530 hauria anat a Flandes per donar-se a conèixer a la seva mare, governadora general de Flandes i arxiduquessa, Margarida d'Àustria. Aquesta el reconeix per una creu gravada al pit abans de morir i li atorga en herència el «ducat de Pera». Esdevingut un senyor ric i poderós, el 1540 és visitat pel propi Carles V, que tem una mort prematura per uns pronòstics adversos, i pel rei d'Anglaterra Enric VIII com a compliment també d'uns pronòstics que el porten a convenir el casament de la seva filla amb el «fabulós» duc de Pera. L'acció passa en directe quan Acero assegura que «l'Encobert, ja casat amb Maria d'Anglaterra, pensava tornar a València i que seria a Sagunt la vigília de Sant Fracesc del 1542» acompanyat de cavallers flamencs. El seu propòsit era de lluitar, comptant amb l'ajuda dels seus fidels valencians, contra els pirates, turcs, francesos, anar a Roma, ocupar Fez i finalment arribar a Jerusalem, en compliment del que havia profetitzat a Xàtiva.

Denunciats els fets a les autoritats, aquestes apresaren i sentenciaren el forner Jeroni Cerdà i el fuster Antoni Soldevila i amb això donaren per acabada la possible conspiració. La història s'havia iniciat a Xàtiva en un ambient mil·lenarista i acabava a València altra vegada en un ambient profètic igualment mil·lenarista.

La història fabulosa de l'Encobert es perfila el 1541 però s'ha anat forjant a base de les dades procedents dels diversos personatges que es feren passar per ell: la seva ascendència reial, l'anada a Orà o a Bugia on aprèn l'art de la guerra; l'anada a Xàtiva, la seva suposada falsa mort. A partir d'aquesta s'inicia una segona fase de la seva vida, la més gloriosa: l'anada a Flandes a recuperar els seus drets, el reconeixement de la seva mare Margarida d'Àustria i la concessió de l'imaginari ducat de Pera; el seu casament amb la filla del rei d'Anglaterra, la companyia amb un home sant com un desdoblament

10. El *Llibre de memòries* especifica que el 29 de gener de 1529 sentenciaren un castellà dit Alonso de Vitoria que «encubertament pretenia alçar-se contra el rei». Els seus seguidors immediats serien Jeroni del Portal (executat el 3 d'octubre de 1528), el fuster Pere d'Alna, el sastre d'Alzira Joan Ferrandis i el llaurador Jaume Roig, tots tres executats el 17 de febrer de 1529 i finalment Joan Pascual executat dos anys i mig després «perquè féu venir a València lo darrer Encubert de la terra».

11. Estudi preliminar, 395-396.

de la seva personalitat. La tercera fase pertany ja al futur, posterior a 1541: la seva intenció de tornar a Sagunt com a rei, després de la mort anunciada de l'Emperador i finalment l'anada a Roma i l'acompliment profètic a Jerusalem.

No he citat fins ara el cronista Martí de Vicianà, una de les fonts precisament sobre l'Encobert, perquè planteja algun problema de cronologia. Precisament li devem l'única descripció física que tenim de l'Encobert, summament grotesca. Cal recordar, abans de prosseguir, alguns punts. El mot «Encobert» que sembla que aparegué el segle xv en el sentit de Monarca dels Darrers temps, havia estat aplicat profusament, sobretot per mitjà de textos politicoprofètics, a Ferran el Catòlic.¹² Però també havia estat aplicat al seu antagònic, l'Anticrist, com ho especificava Sant Vicent Ferrer en un sermó sobre la fi del món predicat a Tortosa l'1 de juliol de 1413: «anava enganyosament primer entre els jueus, és a dir «cubertament» dient que era el veritable Messies... després anà «descupertament» contra els sarraïns, amb armes i per això denominat Anticrist.¹³ Per afrontar aquesta ambigüitat, Joan Alemany en la seva obra *De la venguda de l'Anticrist* publicada per segona vegada a València el 1520, per indicació precisament de la juraderia agermanada, aportà les descripcions detallades i punt per punt antagòniques d'aquests dos personatges escatològics per tal que servissin per a no confondre'ls. Comparem la descripció que fa Alemany de l'Anticrist¹⁴ i la que aportà més tard Vicianà de l'Encobert:¹⁵

«serà d'alt de VIII palms., la cara magra, la barba forcallada e negra.. és calbo e lo front exit fora. Tendrà los ulls garços e chics, tendrà los muscles alts fins a les orelles, e tendrà les cames longues e primes. Tendrà les mans curtes e los dits curts e grossos, birà molt rehinament vestit de vils robes de sayal vell, sutzèn e tot esquinçat.»

«hombre de mediano cuerpo, membrudo, con pocas barbas y roxas, el rostro delgado, los ojos zarcos, la nariz aguileña, las manos cortas y gruessas, los pies muy gruessos sobremanera, cabellos castaños... las piernas corvadas... vestía una bernia de marinero parda, capotín de sayal abierto a los lados, calsones de lo mismo de marinero...»

És evident que la descripció de Vicianà no respon a una descripció real sinó a la genèrica que s'adiu perfectament a l'Anticrist i no a l'Encobert. Cal tenir present que Vicianà era antiagermanat i contrari al personatge de Xàtiva i amb la descripció teòrica i sagnant que en féu en tenia prou per a desqualificar plenament l'Encobert i convertir-lo automàticament en Anticrist.¹⁶ És si més no agosarat afirmar, com aventuren els nostres autors, que la descripció de Vicianà procedís de les descripcions arrencades als seguidors de l'Encobert.¹⁷ D'altra banda es fa difícil pensar que un personatge tan grotesc pogués ser cregut pels agermanats tot i la situació desesperada en què es trobaven quan aquest aparegué.

Sobre la personalitat política de l'Encobert, sembla versemblant pensar que Vicianà, que treballà en la seva *crònica* fins que fou publicada a Barcelona el 1566,¹⁸ conegué els diversos processos, el de 1522, el de 1529 i el de 1541 i en féu una síntesi. Sabem que el cronista tenia accés fàcil als arxius de l'audiència i com que en els processos tots els Encoberts afirmaven ser el mateix, optà per atribuir al primer la informació recollida sobre els tres:

12. E. DURAN, J. REQUESSENS, *Profecia i poder...*

13. Sermó *De fini mundi*, BC, Ms. 477, fol. 41, publicat per J. PERARNAU, ATCA, IV, 254.

14. E. DURAN, J. REQUESSENS, *Profecia i poder*, 93.

15. Vicianà, *Crònica*, IV, f. 203.

16. MARTÍ DE VICIÀNA, *Crònica de València*, IV, fol. 203r.

17. p. 50.

18. Martí de Vicianà, volum IV de la *Crònica de València*, Barcelona, 1566, i havia conclòs la narració el 1565 segons S. GARCÍA MARTÍNEZ, *Crònica*, I, València, 1983, 159.

«El hermano (l'Encobert)... les dio a entender que era hijo del príncipe don Juan y de madama Margarita de Flandes; que cuando el príncipe murió, quedó la princesa preñada y fue encomendada al *cardenal don Pedro Gonçales de Mendoza*. Venido el tiempo del parto, parió hijo y concertaron el cardenal y otros que dixessen que era hija y que murió luego, porque el archiduque don Phelippe pudiesse heredar los reynos, y embiaron el ninyo en la parte de Gibraltar donde le crió una pastora; al qual, quando crecía, la pastora le dezía: Hijo, crece, que tu nombre es don *Enrique Manrique de Ribera* y tu ventura y buena suerte te está guardada. Esto es lo que os puedo responder, dixo el hermano.» I un dels seguidors testificà que «tenía memoria que por março del año 1497 el *almirante de Castilla* truxo a madama Margarita y que por octubre del mesmo año murió el príncipe en Salamanca».¹⁹

Viciana aporta només una novetat que pretén explicar el canvi de nom de Ribera per Mendoza amb la implicació del cardenal Mendoza en l'ocultació del petit futur Encobert: el cardenal era el pare del virrei de València Diego de Mendoza i de Rodrigo de Mendoza, el marquès de Cenete, les bèsties negres dels agermanats. La intervenció de l'almirall de Castella Enrique Enríquez de Ribera podia també explicar el nom, més o menys tergiversat, de l'Encobert de Xàtiva. Ara sabem que aquest hauria nascut pel desembre de 1497.²⁰

En resum, la llegenda de l'Encobert no seria més que la història de la lluita d'un pretendent al tron, cosí i rival de Carles V. D'aquí la inquietud que despertà en les autoritats. Un descendent del príncep Joan podia ser vist com un «bastó d'Aragó» perquè «lo home fa llinatge que no la dona» (p. 238 del present estudi) i per això podia ser considerat més legítim que no l'Emperador, ja que era fill del primogènit dels reis Catòlics i no de la seva filla Joana. La taula denominada *Virgen de los Reyes Católicos* expressa gràficament les dues línies oposades: davant la Mare de Déu a l'esquerra el rei Ferran amb el príncep Joan i a l'esquerra la reina Isabel amb la seva filla Joana la Boja.²¹

La llegenda tindria així una intencionalitat política clara en la línia de cercar un rei substituït. Els agermanats havien demanat ja al duc de Calàbria Ferran d'Aragó, quan era a la presó de Xàtiva, que assumís aquest paper i ell va rebutjar-lo. Calia cercar-ne un altre, amb drets legítims al tron. Era una història que es repetia. Un altre punt a tenir en compte és que precisament l'any 1541 el duc de Calàbria, lloctinent general de València, es casava precisament amb la filla del marquès de Cenete, Mencía de Mendoza. Això podria explicar el rigor amb què foren castigats els seguidors de l'Encobert aquest any.

D'altra banda, si mirem l'estructura de la llegenda podem veure uns paral·lelismes significatius entre la vida de l'Encobert i la de l'Emperador: els dos haurien lluitat a Orà, el 1521 havia estat projectat el matrimoni de Carles V amb Maria, filla d'Enric VIII d'Anglaterra. Segons la llegenda l'Encobert s'hi casaria.²² Els dos tenien lligams amb

19. p. 45. Viciana, IV, fol. 203v.

20. Ferran II escriu al batlle general de Catalunya Joan Sarriera, en carta del 18 d'abril de 1497 que Margarida d'Àustria «está buena y prenyada». Documentos sobre las relaciones internacionales de los Reyes Católicos, V, Barcelona, 1965, p. 446. El matrimoni marxà l'abril a Anvers (Ibidem p. 478): L'embaràs continua, segons carta de 6 setembre de 1497, Ibidem, p. 545. El pare morí a Salamanca el mateix 1497.

21. Museu del Prado, reproduïda per F. SOLDEVILA, *Historia de España*, II, Ariel Barcelona, 1952, contratatapa).

22. Maria d'Anglaterra (1516-1518), filla d'Enric VIII i de Caterina d'Aragó, no es casà amb Carles V però sí amb el seu fill el príncep Felip el 1554.

Flandes, Carles V quan era jove, l'Encobert ja de gran en companyia d'un home sant que li donava la dimensió espiritual que li mancava.

Finalment, no sé si es pot considerar que la irrupció de l'Encobert a Xàtiva fou aliena a l'ambient de les Germanies valencianes. Si les seves doctrines herètiques foren cregudes és perquè no eren tan alienes als oients. L'ambient mil·lenarista aplicat al rei Ferran II és obvi. El mateix ambient explica l'edició valenciana per ordre dels jurats agermanats de l'obra de Joan Alemany *De la vinguda de l'Anticrist*, i justifica la política agermanada de conversió forçosa dels musulmans com a pas previ a la vinguda del mil·lenni esperat de pau i de prosperitat i aquesta política s'inicia ja el 1521 abans de l'entrada en escena de l'Encobert.²³ Tampoc no s'explicaria sense aquest ambient la proliferació d'Encoberts.

Sí que crida l'atenció l'origen castellà de la línia isidoriana dels textos profètics (encara que fossin, de fet, versions castellanes del text de Joan Alemany, publicat abans del 1490 per primera vegada) que penetren a València via Aragó, i en concret per Terol pels anys 1540. El romanç profètic amb què els autors acaben el seu estudi i que daten vers el 1538 (publicat el 1550) n'és una prova, tot i que en sentit contrari a l'Encobert ja que és favorable al seu rival Carles V. I un exemple com els mateixos textos podien ser aplicats ambigüament en sentits contraris.

Sigui, per tant, benvingut el present estudi sobre l'encobertisme valencià. Si més no demostra que l'acceptació de l'Emperador no fou general, almenys al regne de València, i que continuà havent-hi intents de cercar un altre pretendent, això sí, amb drets successoris clars, verídics o no. L'estudi sistemàtic dels processos de l'Audiència valenciana potser donaran noves sorpreses: és un camp d'investigació poc explorat i que s'ha demostrat ple de bones sorpreses.

També cal celebrar aquest nou interès pel tema més general de les Germanies valencianes, objecte darrerament de tesis doctorals que aporten material inèdit. Destaquem la ja publicada, *La Germania* de Vicent J. Vallès Borràs (Institució Alfons el Magnànim, València, 2000) i en procés de publicació, *La defensa del Imperio. Carlos V, Valencia y el Mediterráneo* de Juan Francisco Pardo Molero (1997) i *El virreinato conjunto de Germana de Foix i D. Fernando de Aragón (1526-1536). Fin de una reevuelta y principio de un conflicto*, de Regina Pinilla Pérez de Tudela (1982), tots tres estudis utilitzats pels nostres autors.

EULÀLIA DURAN

23. E. Duran, «Entorn de la figura de l'Encobert», *EUC*, núm. XXV (1983), pp. 147-167. *Simbologia política catalana a l'inici dels temps moderns*, RABLB, Barcelona, 1987, «La cort reial com a centre de propaganda monmàrquica: la participació morisca en l'exaltació messiànica dels Reis Catòlics», *Actes del Tercer CHM de C., Pedralbes*, 13 (1993), pp. 505-514; «Una refutació valenciana de l'Islam (segle XV)», *Bulletí de la SCC*, LXXIV, 1998, pp. 141-160.